

Изван домашаја историјске нарације – улога књижевности у поимању непојмљивог

Биљана Албахари, Народна библиотека Србије

Наука, поготово историјска, још увек, и у задње време све више, истражује Холокауст и покушава да објасни овај и даље необјашњив феномен. Резултати ових напора нимало нису занемарљиви. Али, бављење историјским чињеницама не може у потпуности осликати све страхоте са којима су били суочени, у највећој мери Јевреји, у том можда најгорем периоду цивилизације. Због тога је књижевност, и то не само она која се директно односи на Холокауст и његове далекосежне последице, него и на све раније разорне догађаје наталожене у јеврејском искуству, нераскидиво повезана са историјом, археологијом и архивистиком. Писци попут Јосифа Флавија у „Јудејским ратовима”, те многобројни други потом који су писали на трагу уништења Првог и Другог јеврејског храма, расејања, инквизиције, прогона из Шпаније и Португала, стварање гета, Холокауста, и инкарнација антисемитизма и дискриминације, као хроничари свог времена осликавали су велике историјске догађаје и, истовремено, на историјским чињеницама градили епске описе, људске карактере, индивидуалне и националне судбине, оплемењујући их још и својим коментарима и филозофским порукама. Све то учинило је да њихова дела буду универзално прихваћена и да, поред историјског, имају неспорни уметнички и књижевни значај.

Књижевност у контексту учења о Холокаусту у временима без живих сведока

Статистика констатује да је пред почетак Другог светског рата, 1940. године, на територији данашње Србије живело 33.800 Јевреја и да је само њих 1.200 преживело рат, тако да је у Србији током Холокауста убијено 83% јеврејске популације. Датуми и бројеви, иако неоспорне историјске чињенице, не могу дати потпун одговор на мноштва питања о насилном гашењу живота милиона,

посебно она најдубља, људска, везана за мисли и осећања директних протагониста ових догађаја, како жртва, тако и злочинаца и пасивних посматрача. С друге стране, у књижевности се, као исходу или парафрази стварности, могу наћи исконски, хуманији и увек актуелни одговори, али и нове непознанице и дилеме, који кроз субјективне доживљаје и личне ставове аутора представљају одраз онога што нас окружује или као појединце испуњава.

Док убијени више не постоје, иза неких од њих остали су потомци, пријатељи, сапатници и саборци који могу барем делимично да говоре у њихово име. Повратак у прекинути живот, макар и симболично, могу омогућити једино сећања, усмена и писана предања и непосредни разговори са преживелима који не престају да памте.

У послератној светској књижевности бројна су литерарна дела, која се базирају на казивањима преживелих и која на болно упечатљив начин говоре о личним, породичним, и о судбинама целих јеврејских заједница које су потпуно уништене у Холокаусту. И у нашој земљи објављују се књиге, романи, мемоари, приче, научни и стручни чланци и интервјуи из којих се може реконструирати историја скоро целе јеврејске заједнице некадашње Југославије: пре свих књиге „Јевреји и Срби у Јасеновцу”, „Јеврејке говоре”, „Страдање и спасавање српских Јевреја”, „Живи и мртви: разговори са Јеврејима”, нашег познатог публициста и неуморног сакупљача и чувара драгоцених и потресних сведочанстава о људским судбинама Јаше Алмулија, а потом и књиге једног од најзначајнијих истраживача историје Јевреја на простору бивше Југославије, историчарке, новинарке и списатељице Жени Лебл: „До коначног решења” и „Одједном друкчија. Одједном друга: сећања и заборави”. Српска и јеврејска књижевност, макар колико и историографија, непроцењиво су обогаћене овим изузетним (ауто)биографским делима која потресно сведоче о једном непојамном страдању.

У домаћој и светској књижевности у много мањој мери су заступљена дела чији аутори пишу о перспективи злочинца. Ослањајући се на историјске чињенице, у потресној књижевној исповести, Беата Ниман, кћерка ратног злочинца Бруне Затлера, у књизи „Мој добри отац”, сурову и огољену нацистичку стварност претвара у роман о судбини човека кога је властити избор одвео у злочин са којим се никада до краја није суочио и признао своју кривицу.

Улога књижевности у односу према преживелима и њиховим породицама

Холокауст у свеукупном његовом значењу на најдубљи и најдиректнији начин утицао је на судбине, како малобројних преживелих, тако и њихове деце, унука – друге, треће и будућих генерација. Кроз идентификовање са сведочанствима преживелих и приче о онима којих више нема, свака нова генерација носи у себи „запис” који је, као и логорски број којим су тетовирани њихови преци у Аушвицу, постао јединствени знак јеврејског идентитета, нешто са чим се живи и од чега се никада не ослобађа. Књижевност заснована на таквим искуствима има непроцењиву, не само историјску, него и педагошку, психолошку и општељудску вредност, и као споменик који чува од заорава, и као агенс зацељења дубоке трауме.

Популарна породична сага Гордане Куић, на пример, испричана кроз „балканску трилогију” („Мирис кише на Балкану”, „Цват липе на Балкану” и „Смирај дана на Балкану”), говори о неколико генерација њених предака, о рату, Холокаусту и данашњици. Целокупна трагична повест једне од многобројних јеврејских породица, заснована на сећањима, писмима, фотографијама и документима, преплетена је са историјом јеврејске заједнице и преломним тренуцима читаве наше земље. Овај роман, као и други њему слични, може се читати на више нивоа који су међусобно повезани и условљени – као хроника, као интроспекција, као историјско-етнографски материјал, као културно наслеђе – али тек у њиховом укрштању може се сагледати целовита структура и открити сва његова значења.

Слично је и са аутобиографским романом „То је био само пикник” ауторке Рели Алфандари Пардо, која је, слично Ани Франк, била скривена током окупације, и на срећу, преживела тешке ратне године и трагичну судбину своје породице. Многоструки слојеви ове књиге, писане једноставним дечијим језиком, покрећу и мноштво дилема, разоткривају обиље предрасуда и заблуда, као што

и дају драгоцене историјске детаља. Међу њима су можда најважнији начини како се сусрећемо и са злом и са љубављу.

Књижевност културу сећања чини занимљивом и актуелном младим генерацијама

„Људско је памћење чудесно, али непоуздано оруђе... Сећања похрањена у нама нису уклесана у камен; не само што теже да с годинама нестану, већ се често мењају, па чак и увеличавају, попримајући непозната обличја”. Ове речи је написао Примо Леви, вероватно најзначајнији писац који је преживео нацистички логор уништења и писао о њему. То вазда варљиво сећање књижевност искушава на неупоредив начин, сједињујући и демантирајући односе историје, моћи и политике. Управо због тога велика је и одговорност да се од заорава сачува сећање на јеврејску заједницу у Србији, поготово због тога што је она на овим просторима постојала и опстајала вековима, и својом делатношћу допринела привредном, друштвеном и културном развоју Србије. Јевреји су се, такође, са израженим осећањима патриотизма у најтежим историјским искушењима за Србију борили и достојанствено за њу гинули.

Реченица којом почиње Толстојев роман „Ана Карењина” говори како „срећне породице личе једна на другу, свака несрећна породица, несрећна је на свој начин”. Могло би се томе додати и да историја сваке појединачне породице у добру личи једна на другу, али у злу, посебно у случају Холокауста, постаје беспримерна и неупоредива. Они који су успели да преживе, са преживљеним страхотама и наставком живота у десеткованој заједници, суочавали су се и борили свако на свој начин.

Један од тих начина је „отварање кутија сећања” у којима се могу наћи давно приметити и заборављени предмети, фотографије, документи и многе друге важне и неважне „ситнице”, које су биле део живота наших породица и предака. Тако је Михал Тулпан сачувала богату породичну заоставштину која сведочи о животима њених сродника који су страдали током Другог светског рата. Животи њених родитеља, Магде и Моше, везани су за Сомбор. Највећи део њихових фотографија настао је у Сомбору пре, током и непосредно након завршетка Другог светског рата. На њима су, поред чланова породице, забележени и овековечени и многи Сомборци. Бројне групне фотографије, као и портрети изузетне експресивности, дочаравају давно прошла времена. Стога

је изложба и монографија „Кутија сећања” начин да се кроз фотографије једне обичне, а у исто време и потпуно посебне сомборске породице, проговори не само о Холокаусту него и о XX веку на овим просторима.

Са сличном идејом прикупљања сведочанстава о заборављеним појединцима и заједницама настала је изузетна монографија „Од живота до живота преко Холокауста”, у којој се кроз различите литерарне форме и кроз призму разних аутора, описује некадашњи и данашњи живот суботичких Јевреја – традиција, куће, гробља, синагога, свакодневница, најбољи дани, успони, падови, жеље и стремљења, и на крају, и ненадокнадиви губици.

Приближавање теме Холокауста кроз литературу која осликава јединственост, колорит, симболику и богатство јеврејске културе, испред пуке статистике ставља људско лице, и на тај начин помаже младима да је боље сагледају, да размишљају, саосећају и разумеју.

Библиотека и библиотекар у савременом учењу о Холокаусту

Данас је доступност информација изузетна и одавно не зависи од времена и простора у коме се налазимо. Ипак, претраживање, проналажење и сортирање квалитетних и поузданих информација представља велики изазов, јер се извори о Холокаусту на светском нивоу, могу мерити вишемилонским цифрама. Осим оних који се могу наћи у добро организованим класичним и електронским библиотечким каталозима великих светских библиотека, архива и специјализованих институција које се баве изучавањем Холокауста, постоји и мноштво нетачних, фалсификованих и злонамерних материјала намерно пласираних у циљу порицања или искривљавања историје Холокауста. Такво мно-

штво и разноликост квалитета извора корисницима представља проблем и захтева дуготрајан процес филтрирања и селектовања података. Стога је задатак библиотекара који ради на идентификовању садржаја и литературе о Холокаусту веома одговоран и захтеван. Али, кроз мрежу стручних и поузданих сарадника и сарадњу са другим библиотекама, музејима и архивима у земљи и у иностранству, овај задатак библиотекар са успехом извршавају. Јавности недовољно видљиви извори – књиге, зборници, часописи, новине, чланци, документи и рукописи, кроз добро организоване збирке могу се учинити доступним и видљивим. На сличан начин се кроз сарадњу са сродним институцијама у Србији, сва локално и национално окупљена грађа о Холокаусту може интегрисати на јединственој платформи и потом повезати са најважнијим базама података и центрима за његово изучавање.

Додатна вредност оваквог начина прикупљања литературе о Холокаусту је израда различитих колекција – од оних које идентификују елементарну, најчешће недостајућу литературу о Холокаусту, пре свега из области књижевности, историје и хуманистичких наука, преко необјављених радова, прича преживелих, приватних колекција, препорука и избора за педагошки рад, чланака из зборника, часописа и новина, записа о другој и трећој генерацији потомака преживелих Холокауста, па све до сродне литературе о антисемитизму и настанку и развоју нацизма.

Неопходни кораци пред нама су даље повезивање и још чвршћа сарадња библиотекара са другим сродним струкама кроз радионице, предавања, семинаре, изложбе, обележавање дана сећања, педагошки рад и расветљавање различитих аспеката Холокауста, а посебно продубљивање сарадње између школа и библиотека на овом пољу, као и активније учешће библиотекара у улози носиоца образовања о Холокаусту.

